

4. Махмутов М.И. Современный урок / М.Махмутов. – М.: Просвещение, 1985. – 117 с.

5. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранному языку/ Е.Пассов. – М.: Русский язык, 1977. – 308 с.

6. Функції і структура методів навчання / За ред. В.О.Онищука. – К.: Вища школа, 1979. – 178 с.

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ РІЗНИХ ПОЛІЕТНІЧНИХ КРАЇН

УДК 159.923.2

Сергеева А.В.

Стаття присвячена вивченню особливостей національної ідентичності та ролі цього процесу у становленні особистості в студентському віці. У роботі теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено особливості національної ідентичності студентів як важливого компонента їх особистості. Показано, що національна ідентичність є важливою складовою процесу становлення особистості, характерним показником рівня розвитку її національної самосвідомості.

Показано, що найважливішим чинником у процесі становлення національної ідентичності студентів є формування в неї системи знань та уявлень про етнонаціональні феномени.

Ключові слова: національна ідентичність та самосвідомість, соціальна ідентичність, національна ідентифікація особистості.

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ В РАЗНЫХ ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ СТРАНАХ

А.В. СЕРГЕЕВА

Статья посвящена изучению особенностей национальной идентичности и ее роли в процессе становления личности в студенческом возрасте. В работе теоретически обоснованы и эмпирически исследованы особенности национальной идентичности студентов как важного компонента их личности. Показано, что национальная идентичность студентов является важной составляющей процесса становления личности, характерным показателем уровня развития ее национального самосознания.

Ключевые слова: национальная идентичность и самосознание, социальная идентичность, национальная идентификация личности.

ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF THE NATIONAL IDENTITY OF STUDENTS OF DIFFERENT MULTI-ETHNIC COUNTRY

A.V. SERGEYEVA

The article is devoted to studying features of national identity and a role of this process in becoming of the person's self-image at youth age. The author has substantiated theoretically and proved empirically that national identity is an important component of the person's self-image

and a characteristic parameter of a level of development of national self-consciousness.

It has been shown that one of the most important factors in becoming of the person's national identity is the formation of a system of knowledge and representations about ethnic and national phenomena.

Key words: national identity, national self-consciousness, social identity, the person's national identification.

Актуальність дослідження. Соціально-політичні трансформації, що відбуваються останніми роками в українському суспільстві, спричинили виникнення нової національної, політичної та соціально-психологічної реальності, однією з характерних ознак якої є виникнення кризи національної ідентичності особистості. Як і в інших країнах, що переживають епоху гострої соціальної нестабільності, в Україні на перший план вийшла ідентифікація з такими спільнотами як етнос та нація [4, 5, 6].

Враховуючи те, що усвідомлення особистістю власної належності до певного народу відіграє в її житті вельми важливу роль та помітно впливає на відносини між людьми, цілком зрозумілою стає необхідність проведення психологічних досліджень національної ідентичності молоді та студентів. Серед безлічі питань, що потребують відповіді, знаходяться питання про психологічні причини зростання значущості національної ідентичності в наш час, про особливості трансформації ідентичності студентів, до яких призвели зміни національної, політичної та соціально-психологічної реальності в суспільстві, про психологічні особливості та чинники формування національної ідентичності у молоді в поліетнічній Україні.

Таким чином, вивчення особливостей національної ідентичності студентів набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в практичному плані. На жаль, що кількість досліджень, присвячених цій проблематиці, поки що не можна вважати достатньою (М.Й.Боришевський, О.М.Васильченко, П.І.Гнатенко, В.М.Павленко, О.І.Донцов, Т.Г.Стефаненко, К.В.Коростеліна, В.Т.Циба, Н.О.Чуреєва, М.О.Шульга, Г.У.Солдатова, Т.М.Яблонська).

Національна ідентичність є однією з найважливіших складових структури соціальної ідентичності сучасної людини, оскільки вона задовольняє базові потреби особистості: потребу в самозбереженні, самоствердженні, самовираженні, в захисті з боку оточуючих та докорінну потребу особистості належати до соціуму, відчувати себе частиною суспільства, певної референтної групи [2, 4, 5]. Усвідомлюючи свою включеність у соціальну канву, особистість здатна самовизначитись, самоствердитись і зреалізуватись. Змістом цього процесу є суб'єктивне відчуття належності до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як результат формування відносно стійкої системи усвідомлених уявлень і оцінок реально існуючих диференціюючих та інтегруючих ознак життєдіяльності нації, а також прийняття групових норм та цінностей.

Аналіз визначених досліджень дозволяє розглядати національну ідентичність у трьох аспектах: 1) як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з національною спільнотою; 2) як мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості

особистості; 3) як вельми важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості.

У національній ідентичності виокремлюють два аспекти - *етнічну* та *громадянську* ідентичності (M.Barrett). Змістом громадянської ідентичності є усвідомлення особою власної належності до загальнонаціональної спільноти. Етнічна ідентичність віддзеркалює усвідомлення людиною себе як представника певного етносу [4].

Уявлення сучасних психологів про механізми ідентифікації базуються на виокремленні когнітивної, афективної та комунікативно-дійової граней процесу ідентифікації. Відповідно до цього, структура національної ідентичності складається з *когнітивного*, *емоційного* та *конативного* компонентів.

Керуючись у своєму дослідженні генетичним принципом, ми розглядаємо національну ідентичність як утворення, розвиток якого відбувається протягом усього життя людини, проходячи у своєму становленні низку фаз, котрі пов'язані з віковими етапами психічного та фізичного розвитку людини.

Вирішальним етапом становлення національної ідентичності особистості є студентський вік, коли її розвиток сягає найвищого, інтелектуально-теоретичного рівня. Подальші зміни національної ідентичності є вже не стільки її формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних та інших умов життєдіяльності людини.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: основи генетичної психології (С.Д.Максименко), психологічні концепції, що розкривають зміст та структуру самосвідомості, становлення її ідентичності (Р.Бернс, М.Й.Борисhevський, Е.Еріксон, І.С.Кон, Г.С.Костюк, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова), соціально-психологічні концепції та положення про сутність етнічної, національної самосвідомості та свідомості (М.І.Алексеева, М.Й.Борисhevський, І.С.Кон, В.П.Левкович, Н.Г.Панкова, Е.Сміт, Г.У.Солдатова, Т.Г.Стефаненко, В.Ю.Хогинець, М.А.Чева, В.О.Ядов), етнічну та національну ідентичність (Г.О.Балл, П.І.Гнатенко, Н.М.Лебедева, В.М.Павленко, С.О.Таглін, М.О.Шульга, M.Barret, H.Tajfel, J.C.Turner та ін.).

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, яка стосується об'єкта дослідження, загальнопсихологічні методи (спостереження, інтерв'ю, бесіди, контент-аналіз творів, анкетування, особистісні опитувальники, шкали самооцінки), етнологічні та етнопсихологічні методики дослідження, методи математично-статистичної обробки даних [3].

У нашому дослідженні на основі крос-культурного порівняння національних ідентифікаційних характеристик студентів-педагогів Росії й України проводилося дослідження трансформації ідентичності під впливом різних соціокультурних умов. У якості випробуваних були студенти однакових факультетів і однієї вікової групи.

Порівняння ідентифікаційних характеристик студентів із країн, що перебувають на близьких рівнях розвитку демократичного суспільства, у цілому відповідає сучасній традиції крос-культурних досліджень самосвідомості [1, 6].

У нашому дослідженні використовувався тест «Двадцять тверджень» (Kuhn, Mc Partland) та тест діагностики національних (стереотипних) уявлень студентів. Вибірку дослідження склали студенти педагогічних вузів: 107 українських і 88 російських.

Дані про структуру національної ідентичності студентів, отримані за допомогою тесту, підкріплювалися іншими методиками, такими, як спостереження, вибіркоче інтерв'ю й бесіда зі студентами.

Оскільки випробуваними були студенти педагогічних вузів, у ході проведення цієї частини досліджень ми організовували дискусії зі студентами про важливість самовизначення й самопізнання для реалізації завдань навчання й розвитку. Спостереженню підлягали емоційні реакції студентів, ступінь їхньої готовності ввімкнутися в дискусію, легкість участі, ознаки наявності інтересу до поставлених питань. Вибіркові бесіди й інтерв'ю зі студентами допомагали виявити їхню думку про специфічні труднощі виконання тестового завдання й про національні проблеми самовизначення студентів у різних країнах.

Результати показали (див. табл. 1), що в студентів-педагогів України, на відміну від студентів Росії, вище показники за рівнем етнічної ідентичності, сімейної й поло-рольової ідентичності, релігійної й екзистенціальної ідентичності.

Таблиця 1
Особливості національної ідентичності російських і українських студентів

Показники	Студенти Росії	Студенти України
Особистісні самоідентифікації	29,8 %	28, 7 %
Статусні, рольові позиції	14,5 %	14,4 %
Сімейна ідентичність	10,8 %	13,1 %
Етнічна ідентичність	0,6 %	4,6 %
Статевो-Рольова ідентичність	2,9 %	6,2 %
Локальна ідентичність	4,6 %	4,1 %
Релігійна ідентичність	0,3 %	1,6 %
Цивільна ідентичність	0,8 %	0,9 %
Екзистенціальна ідентичність	5,1 %	7,1 %

Значимість розходжень перевірялися за критерієм Фішера й склали за цими показниками $p=0,05$. Не спостерігається різниця по показниках цивільна ідентичність, особистісна ідентичність і локальна ідентичність.

Таким чином, у характеристиці національної ідентичності російських і українських студентів велике місце займають особливості, пов'язані із близьким соціальним оточенням, а також етнічними особистісними якостями ($p=0,05$). Українські студенти-педагоги значно більшою мірою орієнтовані на етнічні ознаки. Зіставлення результатів нашого дослідження з вивченням ідентифікаційних характеристик російських студентів дозволяє зробити висновки про певні труднощі в подоланні ними кризи національної ідентичності [1, 2]. У них більше, ніж в українській групі, виражена тенденція до етнічної ізоляції й у той же час проявляється незадоволеність своїми національно-культурними якостями.

Російські й українські студенти-педагоги демонструють ідентичність, зв'язану в основному, з їхнім безпосереднім оточенням. Також вони часто дають

невизначені й тимчасові характеристики («Я не знаю, хто я»), їхня ідентичність є іноді розмитою й невизначеною. У цілому модель ідентичності російських і українських студентів можна назвати *«індивідуально-екзистенціальною»*.

Можна констатувати, що соціальні умови впливають на ідентифікаційні характеристики студентів. Молоді в *умовах кризи ідентичності* важко знайти своє місце в широкому соціальному оточенні, тому сфера визначеності Я концентрується стосовно тих соціальних структур, які ближче, доступніше для взаємодії, як, наприклад, родина, близьке коло друзів або колег, конкретні ролі й статуси.

Крос-культурне дослідження підтвердило вплив соціально-економічних умов на ідентичність. Як писав В.А. Ядов, у національній ідентичності знаходять висвітлення, певні соціальні інтереси, що зв'язано в остаточному підсумку з механізмом становлення цивільного суспільства, заснованого на певних соціально-економічних канонах [6].

Виявлення національних (стереотипних) уявлень студентів здійснювалося в кілька етапів:

I) На першому етапі 25-ти студентам пропонувалося відповісти у вільній формі на питання: «Якими якостями володіють російські студенти? Якими якостями володіють українські студенти? Якими якостями володіють будь-які студенти?». Необхідно було назвати не менш 10 якостей у відповідь на кожне питання.

Відповівши на питання, студенти повинні були подумати, які з названих якостей вони вважають позитивними, негативними або нейтральними й позначити цієї якості відповідно символами плюс, мінус і нуль.

У результаті по кожній національній групі виявилися по 30 найбільше часто вживаних слів, і визначалася їхня емоційна оцінка шляхом підрахунку кількості полюсів, мінусів і нулів. Після цього вироблявся аналіз самих якостей, а також виявлялося відношення студентів до самих себе й колегам з іншої країни. Потім ці якості зіставлялися між собою в 2-х групах, і на основі цього вироблявся аналіз подібності й розходження сприйняття себе й інших.

II) На наступному етапі експерименту був складений список названих якостей і обране з нього 10 позитивних, 10 нейтральних і 10 негативних якостей, які називалися найбільше часто (наприклад, російські студенти: гостинні, добрі - позитивні якості, неакуратні, ледачі - негативні якості).

Цей список, що включає в себе 30 характеристик, був пред'явлений основній групі випробуваних, щоб вони вибрали з нього по 10 найбільш типових характеристик російських і українських студентів.

У результаті підраховувалася загальна кількість позитивних, негативних і нейтральних якостей, проводилося порівняння позитивних і негативних відповідей щодо кожної національної групи, установлювалося співвідношення кількості позитивних відповідей стосовно своєї групи. Аналіз автостереотипів і гетеростереотипів стосовно студентів з інших країн дозволив виявити наступні особливості сприйняття «своїх і чужих» студентів (див. табл.2).

Таблиця 2

Стереотипи й уявлення студентів про характерні риси студентів різних країн

Студент (стереотип)	Студент Росії	Студент Український
Розумний +	Гарний +	Доброзичливий +
Веселий +	Добрий +	Зарозумілий -
Адаптивний +	Веселий +	Любов до батьківщини +
Терплячий +	Розумний +	Товариський +
Товариський +	Емоційний 0	Веселий +
Самостійний +	Товариський +	Адаптивний +
Дружелобний +	Неохайний -	Потайливий -
Здатний +	Здатний +	Працьовитий +
Працьовитий +	Чесний +	Цілеспрямований 0
Цілеспрямований +	Безкорисливий +	Самостійний +

На основі порівняння стереотипів у групах, які умовно були названі нами як «студент» і «національний студент», було виявлено, що «студент» має набір тільки позитивних і нейтральних якостей, пов'язаних з навчальною діяльністю (70%) і спілкуванням (30%). «Національний студент» викликає більше диференційоване оцінне відношення. Йому приписуються позитивні, негативні й нейтральні якості. Якості, пов'язані з навчальною діяльністю, відходять на другий план (0, 1-1- 0,2%). З'являються описи зовнішності, звичок, традицій, переваг, що відповідають стереотипу та уявленню про національні групи. Крім того, міняється модальність якості залежно від того відношення, що існує до оцінюваної групи.

При зіставленні стереотипів стосовно студентів різних країн більше переважає тенденція до пошуку розходжень, чим подібності. Відбувається поляризація ознак, з'являються позитивні, негативні й нейтральні відповіді.

Позитивне відношення до чужої групи супроводжується й більше об'єктивною оцінкою досліджуваного параметра (у цьому випадку професійних якостей). Підтверджується висновок Дж. Тернера про те, що категоризація завжди відбувається в рамках соціального контексту [1]. Залежно від позитивного або негативного контексту відносин міняється результат порівняння. Явище внутрігрупового фаворитизму, про яке свідчить більшу кількість позитивних характеристик, приписуваних своїй національній групі, мабуть, засновано на розходженнях більшою мірою міжетнічних, чим властиво професійних.

ВИСНОВКИ

Все це дозволяє зробити висновок про те, що в ситуації кризи ідентичності студента при порівнянні своєї і чужої національної групи на перший план виступають критерії, близькі до тих видів ідентичності, які ми віднесли до національних. Сполучення цієї й попередньої серії дослідження дозволяє

сказати, що сприйняття студентами реальних соціальних змін, соціокультурних і економічних умов є важливим чинником трансформування національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Иванова Н.Л. Психологическая структура социальной идентичности/ Н.Л.Иванова. - Ярославль: ЯГУ им. П.Г. Демидова, 2003. - 309 с.

2. Березін А.М. Психологічні чинники формування національної самосвідомості/ А.М. Березін // Практична психологія та соціальна робота. - К., 2001. - №10. - С. 54-56.

3. Горбунова В.В. Проблема методів дослідження етичної свідомості в психології/ В.В.Горбунова // Проблема загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України/За ред. С.Д.Максименка. -К., 2002. - Т. IV. - Ч 5. - С. 71-75.

4. Шевченко О.В. Становлення Я-образу особистості у процесі її національної ідентифікації/ О.В.Шевченко // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України/За ред. С.Д.Максименка. -К., 2003. - Т. V., Ч. 5. - С. 323-329.

5. Стефаненко Т.Г. Социальная психология этнической идентичности/ Т.Г.Стефаненко. -М., 1999. - 367 с.

6. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности/ В.А.Ядов // Мир России. - М., 1995.- № 3-4. - С. 78-95.

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

УДК: 371.15

Ткаченко С.В.

У статті виявлені структурні компоненти етичної компетентності майбутніх вчителів; визначено сутність поняття «етична компетентність».

Ключові слова: компетентнісний підхід, професійна компетентність, етична компетентність.

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ПОНЯТИЯ ЭТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В статье выявлены структурные компоненты этической компетентности будущих учителей; определено содержание понятия «этическая компетентность».

Ключевые слова: компетентностный подход, профессиональная компетентность, этическая компетентность.

THE ESSENCE OF THE STRUCTURE AND CONCEPTS OF ETHICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

The article identified the structural components of ethical competence of future teachers, defined the concept of «ethical competence».